

ERTL PÉTER

Petrarca sétája a római történelemben: a *Familiaries* 6, 2 fordítása

A fra Giovanni Colonnához címzett Familiaries 6, 2 rendhagyó római útikalauzt kínál az olvasónak, amelyben szorosan összefonódik a topográfia és a történelem: Petrarca minden helyhez, épülethez, emlékműhöz, romhoz egy-egy eseményt társít, sőt, olykor csak a felidézett jelenettel utal a konkrétan meg nem nevezett helyszínre. Városleírásában az épületek és a romok a múlt emlékét őrzik, s e funkciójukban ugyanazt a szerepet töltik be, mint a historiográfiai munkák: a történelmet mesélik el. A levél teljes magyar fordítása most jelenik meg először.¹

Kulcsszavak: Petrarca, *Familiaries*, Róma

A *Familiaries* (Baráti levelek) hatodik könyvének második levele tartalmazza az egyik leghosszabb történeti-topográfiai leírást, amelyet Petrarca az Örök Városról papírra vetett. A levél születésének pontos éve vitatott, de biztosan a költő első római látogatása, 1337 tavasza után keletkezett,² ugyanakkor korábbi az *Epystole*-gyűjtemény (*Verses levelek*) második könyvének ötödik, 1342 novemberére datálható darabjánál.³

A három nagyobb szerkezeti egységre osztható episztola első részében (1–4. par.) Petrarca a pogány filozófiai iskolák, tanítások és a

¹ A publikáció az MTA-SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jelent meg.

² Erről a római útról l. WILKINS (1961: 13–14); DOTTI (2004: 42–47); ERTL (2017: 10–20).

³ A VI. Kelemen pápához címzett *Epystole* 2, 5 legújabb kiadása: SCHÖNBERGER–SCHÖNBERGER (2004: 134–146); megírásának időpontjáról l. WILKINS (1956: 29). A *Familiaries* 6, 2 datálásának problémájáról, korábbi szakirodalmi hivatkozásokkal, a biztos időintervallum (1337–1342) megadásával és egy azt szűkítő hipotézis (1338–1340) felvázolásával, l. ERTL (2017: 71–113).

keresztény vallás összeegyeztethetőségéről értekezik, amely saját kulturális programjának meghatározó eleme.⁴

A második, központi szakasz (5–14. par.) egy hosszú leírás, felsorolás Róma nevezetes helyeiről, amelyben Petrarca felidézi azokat a sétákat, amelyeket a levél címzettjével,⁵ Giovanni Colonna Domonkos-rendi szerzetessel és történetíróval (1298–1343/1344) tettek a városban és környékén, Róma történelmének eseményeiről és kiemelkedő alakjairól diskurálva.⁶

E városleírás egyáltalán nem szokványos, csak néhány vonásában hasonlít a középkori *descriptio* vagy *encomium urbis* műfajának alkotásaihoz.⁷ Bár az ókori görög irodalmi hagyomány több városleírást ajándékozott az utókornak, és a műfaj tartalmi és stilisztikai alapszabályait is rögzítette, ezekről a középkori nyugati szerzők alig, jobbra csak késő antik, latin nyelvű retorikai kézikönyvek tömör összefoglalóiból tudtak. A középkorban is ismert, jelentős latin retorikaelmélet-írók alig foglalkoztak a témával, Cicero legfeljebb halvány utalásokat tett rá (pl. *De inv.* 2, 59, 177; *De orat.* 2, 11, 44–46), Quintilianus pedig pár sort szentelt neki a dicsőítő beszéd szabályainak ismertetése során (*Inst. orat.* 3, 7, 26–27). A kora középkori írók, költők így nem nagyon támaszkodhattak antik modellekre városleírásaikhoz; az említett retorikai kézikönyvek rövid összefoglalói mellett kisebb mértékben a zarándokok útleírásaiból, nagyobb mértékben ereklyekatalógusokból, valamint egyházi és világi kiváltságlevelekből merítettek. Következésképpen a 8. század második felében megjelenő első *descriptiók* szerzői maguk alakították ki a műfaj alapszabályait. A több-kevesebb egyedi vonással is bíró művekből általában nem hiányzott az adott város földrajzi elhelyezkedésének és urbanisztikai jellemzőinek, valamint az alapító és néhány kiemelkedő polgár érényeinek méltatása, illetve a település szentjeinek és ereklyéinek di-

⁴ A „keresztény humanizmusként” is emlegetett programról l. ARIANI (1999: 65–66); BAGLIO (2007).

⁵ A címzett azonosításáról l. ROSSI (1930). Az azonosítást – alaptalanul – vitatja: FORESTI (1977).

⁶ Fra Giovanni Colonna életéről és műveiről l. FORTE (1950); SURDICH (1982); ROSS (1985); MODONUTTI (2011, 2012, 2013a, 2013b, 2014).

⁷ Ezekről l. HYDE (1966); vö. SCHLAUCH (1941).

csőítése. A kezdetben inkább általános jellegű beszámolók Petrarca korára egyre részletgazdagabb leírásokká fejlődtek.

Rómáról meglehetősen későn, 1140–1143 között született az első, a műfaj szabályait szem előtt tartó *descriptio*, amelyet egy bizonyos Benedek, a Szent Péter-bazilika kanonokja vetett papírra *Mirabilia urbis Romae* címen. A város falainak, kapuinak, jelentősebb antik és keresztény épületeinek, szent helyeinek bemutatása mellett a mű felsorolja a városi önkormányzat főbb tisztségeit, továbbá közöl néhány legendát is, amelyek a kereszténységnek a pogány antikvitás feletti diadalát ünneplik.⁸ A hamar népszerűvé vált, többször átdolgozott és népnyelvre is lefordított művet minden bizonnyal Petrarca is ismerte, és fel is használta a *Familiaries* 6, 2-ben, de csak néhány információt vett át belőle. Az ő Róma-leírása lényegi vonásait illetően eltér nemcsak a *mirabilia*-gyűjteményektől, hanem a *descriptio / encomium urbis* műfajának egyéb alkotásaitól is.

Petrarca ugyanis a saját városleírását nem tagolja a *descriptió*kban megszokott elemekre, a város földrajzi helyzetét és urbanisztikai nevezetességeit nem különíti el a római történelem kiemelkedő alakjainak bemutatásától, valamint a szentek és az ereklyék felsorolásától. Leggyakrabban nem is a korabeli Róma fizikai valójáról beszél, hanem egy adott helyen lezajlott eseményről, és az olvasóra bízta a helyszín azonosítását. Nem annyira a városban, mint inkább a város múltjában kalauzol minket, leírása így csak részben nevezhető topográfiai jellegűnek. Inkább egy sajátos historiográfiával állunk szemben, amely események, személyek, helyszínek tömör felsorolásával néhány mondatban végigszáguld Róma történelmén a mitikus időktől a kereszténység elterjedéséig.⁹ E különleges városleírás egyes elemeihez a „humanizmus atyja” számos forrásra támaszkodott, de nehéz lenne olyan művet megnevezni, amely alapötletét és szerkezeti felépítését tekintve közvetlen mintául

⁸ A mű szerzője egyébként érdeklődéssel szemlélte a pogány antikvitás emlékeit; l. VALENTINI–ZUCCHETTI (1946: 3–65); vö. HYDE (1966: 320–323).

⁹ Ez a „történelmi listázás” Petrarca kedvelt módszere volt, más műveiben is előszeretettel élt vele; l. például *De remediis utriusque fortune* 1, 96, 28 (CARRAUD [2002: I, 418–420]), ahol a szerző a nevezetesebb uralkodók gyors felsorolásával száguld végig a római császárság történetének általa jelentősnek tartott eseményein és szereplőin. Köszönöm Lengyel Rékának, hogy felhívta a figyelmemet erre a párhuzamra.

szolgált volna történeti-topográfiai utazásához, amelyben a történeti elem a hangsúlyosabb.

A *Familiare*s 6, 2 harmadik, utolsó szakaszában (15–22. par.) Petrarca felidézi Giovanni Colonnával folytatott történelmi és egyéb tárgyú beszélgetéseit, és ígéretet tesz levelezőpartnerének, hogy aktuális utazásából hazatérve önálló könyvben írja majd meg a szabad és a mechanikus művészetekről korábban csak szóban kifejtett gondolatait.¹⁰

A levél három szerkezeti egysége között első pillantásra meglehetősen laza a kapcsolat. Petrarca egy-egy fordulattal le is zárja az egyes részeket,¹¹ hogy a következő szakaszban új gondolatsort kezdjen. Az utolsó két egységet ugyan többé-kevésbé még összeköti a Giovanni Colonnával tett közös séták felidézése, a filozófiai iskolák és a kereszténység viszonyát boncolgató első szakasz azonban látszólag nem kapcsolódik szervesen a levél többi részében központi szerepet betöltő Rómátémához. Jennifer Summit azonban helyesen hívta fel a figyelmet arra, hogy a bevezető fejtegetés elméleti alapot kínál a városleírás eszmetörténeti értelmezéséhez.¹² Petrarca előbb explicit módon kijelenti, hogy a görög-római kultúra eredményei jórészt összeegyeztethetők a keresztény vallással, majd ezt a gondolatot alátámasztja a városleírás szerkezeti felépítésével, laza kronológiai rendben mutatva be Róma történetét a pogány kezdetektől a megtérés időszakán át a kereszténység diadaláig. Ahogyan az antik kultúra és a kereszténység között nincs kibékíthetetlen ellentét, úgy Róma történetében is töretlen kontinuitás van a pogány és a keresztény korszak között. Az antik hősök és a keresztény mártírok együtt alapozták meg Róma nagyságát, így a város méltán vált egyszerre világi és vallási központtá. A *Familiare*s 6, 2-ben így Petrarca saját

¹⁰ Petrarca végül nem írt önálló könyvet Giovanni Colonnának az *artes liberales* és *mechanicae* eredetéről, de az *Invective contra medicum*ban részletesebben foglalkozott velük, hogy az előbbieket felsőbbrendűségét bizonyítsa, és a korszakban feltörekvő orvostudományt a hagyományosan kisebb presztízzsel rendelkező mechanikai művészetek közé szorítsa vissza. A mű mértékadó kiadása: BAUSI (2005: 7–169); Petrarca és az *artes mechanicae* viszonyáról l. BAUSI (2008a, 2008b).

¹¹ 4. par.: *Mindezt mellékesen mondtam, s oly röviden, ahogy ide illett. Folytatom.*; 14. par.: *De ezt a panaszt más alkalomra tartogatom.*

¹² SUMMIT (2000: 215–223).

Róma-képének és kulturális programjának egyik központi gondolatát fogalmazza meg.

A levél latin szövegét Vittorio Rossi kritikai kiadása alapján közlöm.¹³ Megjegyzendő, hogy a központi felsorolásban Petrarca az új helyszíneket általában a *hic* határozószóval vagy egy mutató névmással vezet be, a gyakran ismétlődő, sőt, szinte kizárólagosan használt *et* kötőszóval¹⁴ pedig elsősorban az ugyanazon a helyszínen található tárgyi emlékeket vagy eseményeket kapcsolja össze. A fordításban azonban, bár törekedtem az eredeti szöveg stilisztikailag is hű tolmácsolására, azért, hogy a túlzottan magyartalan szerkezeteket elkerüljem, az *et* kötőszót nem cseréltem automatikusan *és-re*, hanem szükség esetén helyhatározóval vagy vonatkozó névmással helyettesítettem. A görög neveket latinos, a bibliai személyek és a szentek nevét a magyarban megszokott alakban közlöm. A jegyzetapparátusban csak a direkt idézetekre és az első szerkezeti egység markánsabb reminiszcenciáira hivatkozom, valamint néhány magyarázó megjegyzést fűzök a szöveghez. A Róma-leírás részletes kommentárját később tervezem publikálni.¹⁵

Források

- BAGLIO 2008 M. BAGLIO, *San Paolo nella biblioteca del Petrarca: le postille del codice di Napoli e del Par. lat. 1762*, Aevum, 82 (2008), 357–427.
- BAUSI 2005 F. BAUSI (a cura di), *Francesco Petrarca: Invective contra medicum. Invectiva contra quendam magni status hominem sed nullius scientie aut virtutis*, Firenze, 2005.
- CARRAUD 2002 Ch. CARRAUD (éd.), *Pétrarque: Les remèdes aux deux fortunes. De remediis utriusque fortune. 1354–1366*, voll. 1–2, Grenoble, 2002.
- FODOR et al. 1997 FODOR Gy. et al. (ford.), *Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján*, Bp., 1997.

¹³ ROSSI (1934: 55–60).

¹⁴ Petrarca mindig nagy gondot fordított a kötőszavak megválasztására (vö. RIZZO [1988: 44]), így a mellérendelő *et* kötőszó ismétlődésének megvan a maga retorikai funkciója: a helyhatározókkal és mutató névmásokkal együtt, monotonitásával erősíti a szöveg felsorolásjellegét. Mintha egy megállás nélkül beszélő idegenvezetőt hallanánk: „itt látható a... és itt történt, hogy... és itt volt...”. Ezt a – más szempontból talán bántóan repetitív – megoldást a fordításban is igyekeztem megőrizni.

¹⁵ A források és az egyes helyszínek azonosításának problémáit illetően addig is doktori disszertációmhoz irányítom az olvasót: ERTL (2017: 73–75, 95–112, 220–301).

- HELM 1913 R. HELM (hrsg.), *Eusebius Werke*, Bd. 7, *Die Chronik des Hieronymus. Hieronymi Chronicon*, Teil 1, *Text*, Leipzig, 1913.
- LINDSAY 1911 W. M. LINDSAY (ed.), *Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarum sive Originum libri XX*, tom. 1–2, Oxford, 1911.
- ROSSI 1934 V. ROSSI (a cura di), *Francesco Petrarca: Le Familiari*, vol. 2, *Libri V–XI*, Firenze, 1934.
- SCHÖNBERGER–SCHÖNBERGER 2004
O. SCHÖNBERGER – E. SCHÖNBERGER (hrsg.), *Francesco Petrarca: Epistulae Metricae. Briefe in Versen*, Würzburg, 2004.
- VALENTINI–ZUCCHETTI 1946
R. VALENTINI – G. ZUCCHETTI (a cura di), *Codice topografico della città di Roma*, vol. 3, Roma, 1946.

Felhasznált irodalom

- ARIANI 1999 M. ARIANI, *Petrarca*, Roma, 1999.
- BAGLIO 2007 M. BAGLIO, «Attende et ad Cristum refer»: *Bibbia e auctores sui codici classici di Petrarca*, in: A. Manfredi – C. M. Monti (a cura di), *L'antiche e le moderne carte: Studi in memoria di Giuseppe Billanovich*, Roma–Padova, 2007, 41–86.
- BAUSI 2008a F. BAUSI, *Il mechanicus che scrive libri. Commentare le Invektive contra medicum* (2002), in: *Petrarca antimoderno: Studi sulle invettive e sulle polemiche petrarchesche*, Firenze, 2008, 145–192.
- BAUSI 2008b F. BAUSI, *Petrarca antimoderno*, in: *Petrarca antimoderno: Studi sulle invettive e sulle polemiche petrarchesche*, Firenze, 2008, 193–224.
- CECCHELLI 1958 C. CECCHELLI, *Roma medioevale*, in: F. Castagnoli – C. Cecchelli et al., *Topografia e urbanistica di Roma*, Bologna, 1958, 187–341.
- DOTTI 2004 U. DOTTI, *Vita di Petrarca*, Roma–Bari, 2004³.
- ERTL 2017 ERTL P., *Rerum Romanarum fragmenta: Petrarca és a korabeli Róma*, doktori disszertáció, ELTE BTK, 2017.
- FORESTI 1977 A. FORESTI, *Un mistico ammonimento a Giovanni Colonna* (1918, 1928²), in: *Aneddoti della vita di Francesco Petrarca*, Padova, 1977.
- FORTE 1950 S. L. FORTE, *John Colonna O. P. Life and Writings (1298–c. 1340)*, *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 20 (1950), 369–414.
- HUBERT 2006 É. HUBERT, *L'organizzazione territoriale e l'urbanizzazione*, in: A. Vauchez (a cura di), *Roma medioevale*, Roma–Bari, 2006², 159–186.
- HYDE 1966 J. K. HYDE, *Medieval Descriptions of Cities*, *Bulletin of the John Rylands Library*, 48 (1966), 308–340.
- MODONUTTI 2011 R. MODONUTTI, *Memorie e rovine di Roma imperiale nel Mare historiarum di fra Giovanni Colonna*, *Italia medioevale e umanistica*, 52 (2011), 27–70.

- MODONUTTI 2012 R. MODONUTTI, *La fortuna di un amico del Petrarca: la vita e le opere di fra Giovanni Colonna di Galliciano dal XV al XX secolo*, *Filologia e critica*, 37 (2012), 30–63.
- MODONUTTI 2013a R. MODONUTTI, Rino, *Due domenicani di fronte alla storia: fra Giovanni Colonna e lo Speculum historiale di Vincenzo di Beauvais*, in: M. J. MUÑOZ – P. CAÑIZARES – C. MARTÍN (ed.), *La compilación del saber en la Edad Media*, Porto, 2013, 383–397.
- MODONUTTI 2013b R. MODONUTTI, *Fra Giovanni Colonna e la storia antica da Adriano ai Severi*, Padova, 2013.
- MODONUTTI 2014 R. MODONUTTI, «*Ego huius operis actor*»: *Fra Giovanni Colonna compilatore di storia universale*, in: E. D'ANGELO – J. ZIOLKOWSKI (eds.), *Auctor et Auctoritas in Latinis Medii Aevi Litteris. Author and Authorship in Medieval Latin Literature: Proceedings of the VIth Congress of the International Medieval Latin Committee (Benevento–Naples, November 9–13, 2010)*, Firenze, 2014, 709–724.
- RIZZO 1988 S. RIZZO, *Il latino del Petrarca nelle Familiari*, in: A. C. Dionisotti – A. Grafton – J. Kraye (eds.), *The Uses of Greek and Latin: Historical Essays*, London, 1988, 41–56.
- ROSS 1985 B. ROSS, *New Autographs of Fra Giovanni Colonna*, *Studi petrarcheschi*, n.s. 2 (1985), 211–229.
- ROSSI 1930 V. ROSSI, *Di un Colonna corrispondente del Petrarca* (1920), in: *Scritti di critica letteraria*, vol. 2, *Studi sul Petrarca e sul Rinascimento*, Firenze, 1930, 83–91.
- SCHLAUCH 1941 M. SCHLAUCH, *An Old English Encomium Urbis*, *The Journal of English and Germanic Philology*, 40 (1941), 14–28.
- SUMMIT 2000 J. SUMMIT, *Topography as Historiography: Petrarch, Chaucer, and the Making of Medieval Rome*, *The Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 30 (2000), 211–246.
- SURDICH 1982 F. SURDICH, *Colonna, Giovanni*, in: A. M. Ghisalberti (dir.), *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 27, Roma, 1982, 337–338.
- WILKINS 1956 E. H. WILKINS, *The “Epistolae Metricae” of Petrarch: A Manual*, Roma, 1956.
- WILKINS 1961 E. H. WILKINS, *Life of Petrarch*, Chicago, 1961.

**Ad Iohannem de Columna ordinis predicatorum,
non sectas amandas esse sed verum,
et de locis insignibus urbis Rome.**

[1] Deambulabamus Rome soli. Meum quidem obambulandi perypateticum morem nosti. Placet; nature moribusque meis aptissimus est; ex opinionibus quedam placent, alie autem minime; non etenim sectas amo, sed verum. Itaque nunc perypateticus, nunc stoicus sum, interdum achademicus; sepe autem nichil horum, quotiens quicquam occurrit apud eos, quod vere ac beatifice fidei adversum suspectum ve sit. Ita enim philosophorum sectas amare et approbare permittimur, si a veritate non abhorrent, si nos a nostro principali proposito non avertunt; quod ubi forte tentaverint, seu ille sit Plato seu Aristoteles seu Varro seu Cicero, libera contumacia contemnantur omnes atque calcentur. [2] Nulla disputationum argutia, nulla verborum lenitas, nulla nominum nos tangat autoritas: homines fuerunt, quantum humana inquisitione fieri potuit et notitia rerum docti et eloquio clari et naturali ingenio felices, sed supremi et ineffabilis obiecti privatione miserabiles et, ut qui viribus suis fiderent veramque lucem non requirerent, cecorum in morem sepe lapsi, sepe ad lapidem offendentes. [3] Itaque sic illorum miremur ingenia, ut ingenii veneremur auctorem; sic illorum compatiamur erroribus, ut nostre gratie gratulemur, et cognoscamus nos gratuito, sine ullis meritis, honoratos prelatosque maioribus ab Illo qui archanum suum, quod sapientibus abscondit, parvulis revelare dignatus est; denique sic philosophemur, ut, quod philosophie nomen importat, sapientiam amemus.

¹ Vö. Isid. *Etym.* 8, 6, 13: „A peripatetikusok a sétálgatásról nyerték nevüket, mert alapítójuk, Aristoteles sétálgatás közben szokott értekezni.” A fordítás alapjául szolgáló kiadás: LINDSAY (1911).

² Mt 11, 25: „Áldalak téged Atyám, menny és föld Ura, mert elrejtetted ezeket a bölcsek és okosak elől, és kinyilatkoztattad a kicsinyeknek.”; vö. Lk 10, 21. A Biblia magyar szövegét az alábbi kiadásból idézem: FODOR et al. (1997).

**Giovanni Colonna Domonkos-rendi szerzetesnek, arról,
hogy nem a filozófiai iskolákat kell kedvelni, hanem az
igazságot, és Róma városának nevezetes helyeiről**

[1] Ketten kóboroltunk Rómában. Ismered szokásomat, hogy úgy sétálgatok fel és alá, mint a peripatetikusok.¹ Szeretem ezt, illik természetemhez és szokásaimhoz; ami azonban az eszméiket illeti, némelyik tetszik nekem, némelyik egyáltalán nem: nem a filozófiai iskolákat kedvelem ugyanis, hanem az igazságot. Így hát egyszer peripatetikus vagyok, máskor sztoikus, néha akadémikus, gyakran azonban egyik sem, valahányszor olyan dologra lelek náluk, amely az igaz és üdvözítő hittel biztosan vagy gyaníthatóan ellentétes. Mert csak akkor kedvelhetjük a filozófiai iskolákat, és érthetünk velük egyet, ha nem ellenkeznek az igazsággal, ha nem térítenek el legfőbb célunktól; amennyiben azonban megkísérelnék ezt, legyen szó akár Platóról, Aristotelesről, Varróról vagy Ciceróról, mindet elfogulatlanul és tántoríthatatlanul el kell ítélnünk és el kell taposnunk. [2] Ne befolyásoljon minket elmés fejtegetésük, ékes beszédük vagy tekintélyes nevük: emberek voltak, amennyire az emberi vizsgálódás lehetővé teszi, járatosak a tudományban, kiválóak az ékesszólásban és sikeresek természet adta tehetségüknek köszönhetően; ugyanakkor sajnálatra méltók is, mert nem ismerték a legfőbb és kimondhatatlan célt, s mivel csak a maguk erejében bíztak, és a valódi világosságot nem keresték, vakok módjára gyakran elcsúsztak vagy kőbe botlottak. [3] Amikor tehát a tehetségüket csodáljuk, dicsérjük a tehetség Alkotóját; miközben szánjuk őket tévelygéseikért, adjunk hálát a minket ért kegyelemért, és vegyük észre, hogy ingyen, érdem nélkül tüntetett ki minket és helyezett nálunk nagyobbak elé Az, aki a bölcsek elől elrejtett titkát a kicsinyeknek méltóztatott kinyilatkoztatni;² s végül úgy filozofáljunk, hogy a bölcsességet szeressük, ahogyan azt a filozófia elnevezés megkívánja.³

³ Vö. Isid. *Etym.* 2, 24, 3: „Maga az elnevezés [filozófia], latinra fordítva, a bölcsesség szeretetét hirdeti. Görögül ugyanis a szeretetet φιλο-nak, a bölcsességet pedig σοφία-nak mondják.”

[4] Vera quidem Dei sapientia Cristus est; ut vere philosophemur, Ille nobis in primis amandus atque colendus est. Sic simus omnia, quod ante omnia cristiani simus; sic philosophica, sic poetica, sic historias legamus, ut semper ad aurem cordis Evangelium Cristi sonet: quo uno satis docti ac felices; sine quo quanto plura didicerimus, tanto indoctiores atque miseres futuri sumus; ad quod velut ad summam veri arcem referenda sunt omnia; cui, tanquam uni literarum verarum immobili fundamento, tuto superedificat humanus labor, et cui doctrinas alias non adversas studiose cumulantes, minime reprehendendi erimus; etsi enim ad summam rei modicum forsitan, ad oblectamentum certe animi et cultiorem vite modum plurimum adiecisse videbimur. Hec incidenter, quantum locus iste capere visus est, dixerim. Procedo.

[5] Vagabamur pariter in illa urbe tam magna, que cum propter spatium vacua videatur, populum habet immensum; nec in urbe tantum sed circa urbem vagabamur, aderatque per singulos passus quod linguam atque animum excitaret: hic Evandri regia, hic Carmentis edes, hic Caci spelunca, hic lupa nutrix et ruminalis ficus, veriori cognomine romularis, hic Remi transitus, hic ludi circenses et Sabinarum raptus, hic Capree palus et Romulus evanescens, hic Nume cum Egeria colloquium, hic tergeminorum acies. [6] Hic fulmine victus victor hostium artifexque militie Tullus Hostilius, hic rex architector Ancus Martius, hic discretor ordinum Priscus Tarquinius habitavit; hic Servio caput arsit, hic carpento insidens atrox Tullia transivit et scelere suo vicum fecit infamem. [7] Hec autem Sacra Via est, he sunt Esquilie, hic Viminalis, hic Quirinalis collis, hic Celius, hic Martius Campus et Superbi manibus decussa papavera. Hic miserabilis Lucretia ferro incumbens, et in mortem fugiens adulter, et lese pudicitie vindex Brutus.

⁴ 1Kor 1, 22–25: „Mert a zsidók jeleket kívánnak, a görögök pedig bölcsességet keresnek, mi azonban a keresztre feszített Krisztust hirdetjük, ami ugyan a zsidóknak botrány, a pogányoknak pedig oktalanság; maguknak a meghívottaknak azonban, zsidóknak és görögöknek egyaránt, Krisztus Isten ereje és Isten bölcsessége, mert Isten oktalansága bölcsőbb az embereknél, és Isten gyöngesége erősebb az embereknél.” A passzus második felét (1, 24–25: a meghívottaknak ~ bölcsőbb az embereknél) Petrarca figyelemfelhívó jellel látta el Szent Pál leveleit tartalmazó, 1325-ben vásárolt kódexében (Napoli, Pontificia Facoltà Teologica dell’Italia Meridionale, Biblioteca S. Luigi, Ar. I, 50, f. 51r), vö. BAGLIO (2008: 380, 25. glossza).

[4] Mivel pedig Isten igazi bölcsessége Krisztus,⁴ hogy igazán filozofálhassunk, mindenekelőtt őt kell szeretnünk és tisztelnünk. Akármik legyünk is, mindenekelőtt keresztények legyünk; úgy olvassuk a filozófiai, költői és történeti műveket, hogy fülelő szívünkben mindig Krisztus evangéliuma zengjen, mely önmagában elegendő ahhoz, hogy kellőképp bölcssek és boldogok legyünk, nélküle viszont minél többet tanulunk, annál tudatlanabbak és nyomorultabbak leszünk. Ez, az igazság fellegvára legyen a viszonyítási pontunk mindenben; csak erre, az igaz tudomány egyetlen szilárd alapjára építhet biztonsággal a törekvő ember. Nem róhatnak meg minket, ha más, vele nem összeférhetetlen tanításokat gyűjtünk mellé szorgalmasan, s noha úgy tűnhet, hogy a lényeghez talán keveset adtunk hozzá, a lélek gyönyörűsége és a műveltebb életmód érdekében bizony sokat tettünk. Mindezt mellékesen mondtam, s oly röviden, ahogy ide illett. Folytatom.

[5] Együtt kószáltunk a hatalmas városban, amely méretéhez viszonyítva kihaltak tűnik, noha temérdek lakosa van;⁵ és nemcsak a városban, hanem a város körül is kóboroltunk, és minden lépésnél volt valami, ami beszédre ösztönzött, vagy a lelkünket lángra gyújtotta: itt Evander palotája, itt Carmentis temploma, itt Cacus barlangja, itt a szoptató anyafarkas és a Ruminális fügefafa, amelyet helyesebben Romulus fájának kellene nevezni; itt ugrott végzetébe Remus; itt zajlottak a cirkuszi játékok, amelyek során elrabolták a sabin nőket; itt a Kecske-mocsár, ahol Romulus eltűnt; itt beszélgetett Numa Egeriával; itt álltak csatasorba a hármas ikrek. [6] Itt lakott az ellenségre lesújtó Tullus Hostilius, a harcászat mestere, akit villám sújtott le; itt az építkező király, Ancus Marcius; itt a rendek elkülönítője, Tarquinius Priscus; itt fogták körül a lángok Servius fejét; itt hajtott el kocsiján ülve a kegyetlen Tullia, s bűnével gyalázatossá tette az utcát. [7] Ez itt a Szent Út, ez az Esquiliae, ez a Viminalis-, ez a Quirinalis-domb, ez a Caelius, ez a Mars-mező, ahol Superbus lecsapdosta a mákvirágok fejét. Itt a kardjába dőlő szegény Lucretia és a halálba menekülő házasságtörő és a meggyalázott szemérmén bosszút álló Brutus.

⁵ Petrarca arra utal, hogy a 14. századi Róma viszonylag nagy lakosságzáma ellenére az antik városfalak határolta lakóterület jelentős része kihasználatlan volt. A középkori Róma területéről és népességéről l. HUBERT (2006: 159, 173–175); vö. CECHELLI (1958: 202–205).

[8] Hic minax Porsenna, et etruscus exercitus, et infestus erranti dextre Mutius, et tyranni filius cum libertate concurrentes, et hostem urbe depulsum ad inferos sequens consul, et fractus a tergo viri fortis Pons Sublicius, et Horatius natans, et Tyberis revehens Cloeliam. Hic erat Publicole nequicquam suspecta domus, hic Quintius arabat dum fieri meruit de aratore dictator, hinc abductus Serranus ad consulatum venit. [9] Hoc est Ianiculum, hic Aventinus, ille Sacer Mons, in quos ter irata patribus plebs secessit; hic libidinosum tribunal Appii fuit, et ferro patris iniurie subducta Virginia, et decemviri luxurie dignus finis. Hinc Coriolanus, armis forte victurus, suorum pietate victus abscessit; hoc saxum defendit Manlius, hinc excidit; hic Camillus inhiantes auro Gallos subito repulit interventu et desperantes cives amissam patriam ferro docuit recuperare, non auro. [10] Hic descendit Curtius armatus; hic inventum sub terram caput hominis et immotus terminus presagium summo et stabili imperio fuere. Hic fallax virgo armis obruta et suis circumventa fallaciis; hec Tarpeia arx, et romani populi census toto orbe collectus; hic anser argenteus; hic custos armorum Ianus; hoc Statoris, hoc Feretrii Iovis templum; hec fuerat cella Iovis, hec domus omnium triumphorum; huc compulsus est Perses, hinc repulsus est Hanibal, hinc impulsus est Iugurtha, ut quidam opinantur, alii vero in carcere illum necant. [11] Hic triumphavit Cesar, hic periit. Hoc Augustus in templo reges affusos et tributarium orbem vidit; hic Pompeii arcus, hec porticus, hoc Marii Cimbrum fuit. Hec Traiani columna, ubi ille unus omnium imperatorum, ut ait Eusebius, intra urbem est sepultus; hic eiusdem pons, qui Sancti Petri nomen invenit, et Hadriani moles, cui ipse quoque subiectus est, quod Sancti Angeli Castrum vocant. Hoc est saxum mire magnitudinis eneisque leonibus innixum, divis imperatoribus sacrum, cuius in vertice Iulii Cesaris ossa quiescere fama est.

⁶ Eus.-Hier. *Chron.* a. A. 2132; mértékadó kiadás: HELM (1913: 197).

[8] Itt a fenyegető Porsenna és az etruszk sereg és a hibázó jobbával szemben könyörtelen Mucius; itt a zsarnok fia, aki megütközött a szabadsággal és a consul, aki a városból elűzött ellenséget az alvilági árnyakig üldözte; itt a bátor férfi háta mögött lerombolt cölöphíd és az úszó Horatius és a Cloeliát hazavivő Tiberis. Itt állt Publicola háza, mely ok nélkül keltett gyanút; itt szántott Quinctius, amikor kiérdemelte, hogy földművesből dictator legyen; innen elhívva lépett a consuli hivatalba Serranus. [9] Ez a Ianiculum, ez az Aventinus, amaz a Szent Hegy, amelyekre az atyák ellen haragra lobbant nép három alkalommal kivonult; itt állt Appius kéjsóvár törvényszéke és Verginia, akit az apja kése mentett meg az igazságtalanságtól, és itt ért méltó véget a decemvir bujasága. Innen vonult vissza Coriolanus, aki fegyverekkel talán győzött volna, de legyőzte az övéi iránt érzett szeretet; ezt a sziklát védte meg Manlius, és innen zuhant alá; itt kergette el váratlan közbelépésével Camillus az aranyra áhítózó gallokat, és tanította meg a kétségbeesett polgároknak, hogy az elvesztett hazát fegyverrel szerezzék vissza, ne arannyal. [10] Itt vetette alá magát teljes fegyverzetben Curtius; itt jövendölte meg a földben talált emberi fej és a helyéről el nem mozduló Terminus a legfőbb és szilárd hatalmat. Itt temették be a fegyverek az álnok hajadont, akit saját álnoksága csalt törbe; ez a tarpeji orom és a római népnek a világ minden tájáról összegyűjtött kincse; ez itt az ezüst lúd; ez Ianus, a háború őre; ez Iuppiter Stator, ez pedig Iuppiter Feretrius temploma; ez volt Iuppiter fülkéje, ez a diadalmenetek háza; ide vezették rabláncon Perseust, innen vetették vissza Hannibalt, innen vetették alá Iugurthát, mint egyesek vélik, mások szerint ugyanis a börtönben ölték meg. [11] Itt tartott diadalmenetet Caesar, és itt halt meg. Ebben a templomban látta Augustus, hogy királyok borulnak előtte a földre, és adót fizet neki a világ; ez Pompeius diadalíve, ez az oszlop-csarnoka; és ez a Cimber, Marius diadalemléke. Ez Traianus oszlópa, itt van eltemetve, és Eusebius szerint ő az egyetlen az összes császár közül, aki a városon belül lelt sírhelyet;⁶ ez az ő hídjá, amely később Szent Péterről lett elnevezve; ez Hadrianus roppant épülete, amely alatt ő is fekszik, és amelyet ma Angyalvárnak hívnak. Ez az isteni császároknak szentelt, csodálatos méretű kőtömb, amely négy bronzoroszlánra támaszkodik, és amelynek csúcsán állítólag Caesar hamvai nyugszanak.

[12] Hec Telluris edes, hec Fortune domus, hoc templum Pacis, adventu vere pacifici regis eversum; hoc opus Agrippe, quod falsorum deorum matri veri Dei mater eripuit. Hic nixit Nonis Augusti; hinc rivus olei fluxit in Tyberim; hinc, ut fama est, monstrante Sibilla senex Augustus Cristum vidit infantem. [13] Hec Neronis insolentia et in edificiis fervens luxus; hec Augusta domus, via Flaminia, ubi sepulcrum ipsius domini quidam tradunt; hec Antonini columna; hoc eiusdem proximum Appie palatium; hoc Severi Afri Septizonium, quam tu sedem Solis vocas, sed meum nomen in historiis scriptum lego. Hoc Praxitelis Phidieque extans in lapide tot iam seculis de ingenio et arte certamen; hic Cristus profugo vicario fuit obvius; hic Petrus in crucem actus; hic truncatus est Paulus; hic assatus Laurentius; hic sepultus venienti Stephano locum fecit. Hic sprevit fervens oleum Iohannes; hic Agnes post obitum vivens suos flere prohibuit; hic Silvester latuit; hic lepram deposuit Constantinus; hic gloriosam Calixtus exercuit Libitinam. [14] Sed quo pergo? possum ne tibi in hac parva papiro Romam designare? profecto, si possim, non oportet; nosti omnia, non quia romanus civis, sed quia talium in primis rerum curiosissimus ab adolescentia fuisti. Qui enim hodie magis ignari rerum romanarum sunt, quam romani cives? invitus dico: nusquam minus Roma cognoscitur quam Rome. Qua in re non ignorantiam solam fleo – quanquam quid ignorantia peius est? – sed virtutum fugam exiliumque multarum. Quis enim dubitare potest quin illico surrectura sit, si ceperit se Roma cognoscere? sed hec alterius temporis est querela.

[15] Solebamus ergo, post fatigationem quam nobis immensa urbs ambita pepererat, sepius ad Termas Dioclitianas subsistere, nonnunquam vero supra testudinem illius magnificentissime olim domus ascendere, quod et aer salutaris et prospectus liber et silentium ac votiva solitudo nusquam magis. Ibi de negotiis nichil omnino, nichil de re familiari nichilque de publica, quam semel flevisse satis est. Et euntibus per menia fracte urbis et illic sedentibus, ruinarum fragmenta sub oculis erant.

⁷ Augustus.

[12] Ez Tellus temploma, ez Fortuna szentélye, ez a Béke temploma, amelyet a béke valódi Királyának eljövetele romba döntött; ez Agrippa építménye, amelyet az igaz Isten anyja elragadott a hamis istenek anyjától. Itt havazott augusztus 5-én; innen folyt olajpatak a Tiberisbe; állítólag erről a helyről pillantotta meg az öreg Augustus a kisdéd Krisztust, akit a Sibylla mutatott meg neki. [13] Íme, Nero mértéktelensége és építkezéseinek féktelen fényűzése; ez az Augusta a via Flaminian, ahol egyesek szerint az uralkodó⁷ sírja is található; ez Antoninus oszlopa, és ez az ő épülete a via Appia közelében; ez Severus Afer Septizoniuma, amelyet te a Nap templomának hívsz, de a történeti munkákban az általam említett nevet olvasom. Íme, Praxiteles és Phidias tehetség- és művészetbeli vetélkedésének emléke, amelyet a kő oly sok évszázadon át megőrzött; itt jött szembe Krisztus menekülő helytartójával; itt feszítették keresztre Pétert; itt fejezték le Pált; itt égették meg Lőrincet, ide temetve adott helyet az érkező Istvánnak; itt vette semmibe János a forró olajat; itt tiltotta meg övéinek a halála után életre kelt Ágnes, hogy sirassák; itt bujdosott Szilveszter; itt gyógyult ki Constantinus a leprából; itt felügyelt a dicső gyászszertartásokra Callixtus. [14] De hová ragadtatom magam? Le tudom talán írni neked Rómát ezen a kis papírlapon? De ha le is tudnám, semmi szükség rá: ismersz te mindent, nem azért, mert római polgár vagy, hanem mert serdülőkorod óta hevesen érdeklődsz e dolgok iránt. Hiszen manapság ki ismeri kevésbé a római dolgokat, mint a római polgárok? Nem szívesen mondom, de sehol sem ismerik kevésbé Rómát, mint Rómában. S ebben nemcsak a tudatlanságot siratom – noha mi lehet rosszabb a tudatlanságnál? –, hanem számos erény távozását és számkivetését is. Mert ki kételkedhet abban, hogy Róma nyomban talpra szökkenne, ha végre elkezdene megismerni önmagát? De ezt a panaszt más alkalomra tartogatom.

[15] Miután a hatalmas város körüljárásában elfáradtunk, gyakran megálltunk Diocletianus fürdőinél, sőt, olykor fel is másztunk az egykor oly fenséges épület tetejére, mert sehol máshol nincs olyan friss levegő, korlátlan kilátás, csönd és kívánatos magány. Ott nem beszélgettünk kötelezettségeinkről, egy szót sem magán- vagy közügyekről, amelyeket elég volt egyszer elsiratni. S a hanyatló város falai mentén sétálgatva és odafent ülve szemünk elé tárultak a töredékes romok.

[16] Quid ergo? multus de historiis sermo erat, quas ita partiti videbamur, ut in novis tu, in antiquis ego viderer expertior, et dicantur antique quecumque ante celebratum Rome et veneratum romanis principibus Cristi nomen, nove autem ex illo usque ad hanc etatem; multus quoque de ea parte philosophie que mores instruit, hinc nacta cognomen; interdum vero de artibus et de earum auctoribus atque principiis. [17] Itaque die quodam, dum in eam mentionem incidissemus, flagitasti ut dicerem explicite unde putarem liberales et unde mechanicas initium habuisse, quod carptim ex me audieras. Feci quod iubebas haud duriter, quod hora diei et vacuitas inutilium curarum et ipse locus hortabatur ut sermonem longiusculum ordiner, et attentio tua rem tibi admodum placere inditio erat. Testatus sum tamen me nichil novum, nichil fere meum dicere, imo vero nichil alienum: omnia enim undecunque didicimus, nostra sunt, nisi forsan abstulerit ea nobis oblivio. [18] Queris nunc ut quod illo die dixi, repetam ac literis mandem. Multa, fateor, dixi, que si non mutatis verbis dicere cupiam, non possim. Redde michi illum locum, illud otium, illam diem, illam attentionem tuam, illam ingenii mei venam: potero quod unquam potui. Sed mutata sunt omnia; locus abest, dies abiit, otium periit, pro facie tua mutas literas aspicio, ingenio meo relictarum a tergo rerum fragor officit, qui adhuc in auribus meis tonat, quamvis ob hoc ipsum in primis inde diffugerim, ut tibi liberius responderem. [19] Parebo tamen ut potero. Possem te ad antiquos et ad modernos mittere, a quibus quod poscis acciperes; sed ne ita me liberem providisti, dum rogas ut dicam meis verbis quicquid id est, quod, ut ais, tibi omnia ex ore meo cum gratius tum clarius sonent. Gratiam habeo, sive ita se res habet, sive ut accendas animum, dicis. Accipe igitur quod tunc dixi, verbis forte aliis sed eadem profecto sententia.

⁸ Vagyis a morálfilozófiáról.

⁹ A hagyományosan „művészetnek” fordított *ars* szó jelentése a középkorban meglehetősen tág volt, a szépművészetek mellett magában foglalta a tudományokat és a mesterségeket is. A szabad művészetek (*artes liberales*) közé a grammatika, a retorika, a dialektika, az aritmetika, a geometria, az asztronómia és a zene (*musica*) tartozott. A mechanikai művészeteknek (*artes mechanicae*) nevezett és alacsonyabb rangúnak tartott csoport összetétele időről időre változott. A Petrarca által is olvasott Hugo de Sancto Victore (kb. 1096–1141) a takácsmesterséget (*lanificium*), az építészetet és kovácsmesterséget (*armatura*), a hajózást és kereskedést (*navigatio*), a földművelést (*agricultura*), a vadászatot és halászatot (*venatio*), az orvostudományt (*medicina*) és a színjátszást, vagy

[16] Miről esett hát szó? Sokat beszélgettünk a történelemről, amelyen úgy osztottunk meg, hogy az újabb eseményekben te, a régiekben én tüntem jártasabbnak; régieken értve mindazt, ami azelőtt történt, hogy a rómaiak magasztalni és a római császárok tisztelni kezdték volna Krisztus nevét, újakon pedig azt, ami attól az időtől fogva mostanáig történt. Sokat szoltunk a filozófiának arról az ágáról is, amely az erkölcsökről tanít, és innen nyerte nevét;⁸ s olykor a művészetekről, azok feltalálóiáról és alapelveiről is. [17] Így hát egy nap, mikor éppen ez került szóba, sürgetve kérleltél, hogy fejtsem ki részletesen azt, amit itt-ott elszórva hallottál tőlem, vagyis hogy véleményem szerint honnan erednek a szabad és a mechanikai művészetek.⁹ Könnyedén teljesítettem kívánságodat, mert az időpont, a felesleges aggodalmak hiánya és maga a hely is arra ösztökéltek, hogy terjengősebb beszédbe kezdjek, és feszült figyelmed jelezte, hogy a téma igencsak kedvedre van. Mindazonáltal kijelentettem, hogy nem mondok semmi újat, szinte semmit, ami a sajátom lenne, de ha jobban meggondoljuk, olyat sem, ami másé: mert mindaz, amit innen-onnan megtanultunk, a mienk, hacsak a feledés el nem ragadja tőlünk. [18] Most arra kérsz, hogy ismételjem meg, amit aznap mondtam, és küldjem el levélben. Bevallom, sok mindent mondtam, amit nem tudnék ugyanazokkal a szavakkal elismételni, hiába szeretném. Add vissza azt a helyet, azt a nyugalmat, azt a napot, akkori figyelmedet, elmém akkori erejét, és képes leszek arra, amire akkor képes voltam. De minden megváltozott: távol az a hely, elmúlt az a nap, eltűnt a nyugalom, arcod helyett néma leveledre tekintek, elmémet pedig eltompítja mindannak a zaja, amit magam mögött hagytam, s amely még mindig visszhangzik a fülemben, noha elsősorban azért menekültem el előle, hogy szabadabban válaszolhassak neked. [19] Mégis engedelmeskedem majd, ahogy tudok. Jóllehet a régi vagy az újabb írókhoz is irányíthatnálak, akiktől megtudhatnád azt, amit szeretnél, de gondoskodtál arról, hogy ily módon ne szabadíthassam meg magam a feladattól, azt kérvén, hogy a saját szavaimmal beszéljek a tárgyról, mert, mint állítod, az én ajkamról neked minden édesebben és érthetőbben zeng. Köszönöm neked, akár így áll a dolog, akár azért mondd, hogy lelkem lángra gyújtsd. Itt van hát, amit akkor mondtam, más szavakkal talán, ám ugyanazzal a tartalommal.

a tágabb értelemben vett szórakoztatás mesterségét (*theatrica*) sorolta bele, l. *Eruditionis didascalicae libri septem*, 2, 21–28 (PL 176: coll. 760–763).

[20] Verum, quid agimus? nam et non parva res est et epystola hec abunde crevit, et nondum cepimus et diei huius extremum est. Vis parumper digitis meis atque oculis tuis parcam? differamus que restant in proximum diem, et laborem et epystolam partiamur, nec eadem papiro res diversissimas involvamus. [21] Sed quid rursus cogito, quid ve polliceor tibi diem proximum epystolamque alteram? nec diei unius opus est nec epystolare negotium; librum exigit, quem non prius aggrediar – si tamen curis maioribus non retrahor atque disturbor – quam in solitudinem meam me fortuna revexerit. Ibi enim, non alibi, meus sum; ibi meus est calamus, qui nunc passim rebellat et recusat imperium, molestissimis occupationibus meis fretus. Ita ille, qui ex otio meo iuge negotium habet, ex negotio sibi otium querit, et quasi impius servus ac contumax, domini laborem in requiem suam trahit. [22] Ubi vero primum fines meos attigero, suum ipse iugum subeat cogam, et de eo quod queris, seorsum singulari libro, quid aliorum scriptis, quid meis coniecturis assequor, scribam: sane, ut familiares epystolas ludens et in ipso maxime viarum discursu tumultuque rerum scribere soleo, sic ad scribendum libros solitaria quiete dulcique otio et magno nec interrupto silentio opus est. Vale.

II Kal. Decembris, ex itinere.

¹⁰ Avignonhoz közeli birtokára, Vaucluse-be.

[20] No de mit művelünk? Hisz nem csekély tárgyról van szó, és ez a levél már így is elég hosszúra nyúlt, ráadásul még bele sem kezdtünk, és a mai nap már csaknem véget is ért. Nem szeretnéd, hogy egy kis pihenőt adjak az ujjaimnak és a szemednek? Halasszuk holnapra, ami még hátravan, osszuk ketté a fáradságot és a levelet, s ne bízzunk ennyire különböző témákat ugyanarra a papírra! [21] De megint mi jut eszembe? Miféle holnapot és új levelet ígérek? Nem egyetlen napot és nem is levelet igénylő tárgyról van szó: egész könyvet kíván, melyhez addig nem kezdek hozzá, míg a szerencse vissza nem vezet magányomba,¹⁰ feltéve persze, hogy nagyobb gondok vissza nem tartanak és meg nem zavarhatnak. Csak ott vagyok ugyanis a magam ura, sehol máshol, csak ott engedelmeskedik nekem íróvesszőm, amely most terhes elfoglaltságaimat kihasználva lépten-nyomon lázadozik ellenem, és megtagadja parancsaimat. Így aki nyugalmamban szüntelen dolgozni kényszerül, elfoglaltságaim közepette nyugalmat szerez magának, és arcátlan, megátalkodott szolga módjára ura fáradozását saját pihenésére fordítja. [22] De amint hazaérek birtokomra, rögvest nyakába kényszerítem igáját, és önálló könyvben írok majd arról, amiről faggatsz, részben mások írásai-ból, részben saját kútfőmből merítve. Mert míg baráti leveleket tréfálkozva, ide-oda utazgatás és lármás zűrzavar közepette szoktam írni, addig könyvek írásához békés magányra, édes nyugalomra és végtelen, háborítatlan csöndre van szükségem. Ég veled!

November 30-án, útközben.